

Література:

1. Доля А. Співпраця неурядових організацій та органів місцевого самоврядування в програмі “Прозора Україна” Прозора Україна Інформація для ЗМІ та НУО / А. Доля ; за ред. Олени Газізової та Пшемислава Фенриха. – 2011. – Режим доступу : file.php/1/KNIGA_2011_22-11-2011.pdf.
2. Розвиток місцевого самоврядування як один з пріоритетів державної регіональної політики. – Режим доступу : <old.niss.gov.ua/book/Varnalij/08.pdf>.
3. Ткачук М. Держава та громадянське суспільство. Динаміка їхньої взаємодії в Україні / М. Ткачук. – Режим доступу : <http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20080229164910728>.
4. Ткаченко С. Громадськість та місцева влада Донеччини – ефективні механізми взаємодії [С. Ткаченко, В. Присяжнюк, О. Єрмоїна та ін.]. – Донецька обласна організація ВГО “Комітет виборців України”, 2011. – С. 8–10.
5. Уряд для громадян. Ініціативи щодо поліпшення якості послуг : укр. пер. – Л. : ЛФ УАДУ, 2000. – 293 с.
6. Arnstein S. A ladder of citizen participation in the USA / S. Arnstein // Journal of the Royal Town Planning Institute. – 2010. – Vol. 57. – № 4. – P. 176–182.

Надійшла до редколегії 08.02.2013 р.

УДК 351. 77 : 614

Л. В. ХАШИЄВА

**ЕТИМОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗИС
СУЧАСНОГО ПОНЯТТЯ “МЕТРОПОЛІЯ”**

Досліджено етимологію та генезис поняття “метрополія”, що широко використовується в сучасній західній науці й управлінській практиці.

Ключові слова: метрополія, метрополізація, урбанізація, велике місто, агломерація.

The article is devoted to the study of etymology and genesis of “metropolis” concept that is largely used by modern western administrative science and practices.

Key words: metropolis, metropolization, urbanization, big city, agglomeration.

Поняття “метрополія” (англ. metropolis), “метрополізація” (англ. metropolisation), “ареал метрополії” (англ. metropolitan area), “метро-регіон” (англ. metropolitan region) застосовуються спеціалістами різних галузей західної науки – географами, демографами, економістами, соціологами, урбаністами тощо. Відповідно, на сьогодні в науковій літературі існує значна кількість інтерпретацій вищезначених термінів, пов’язаних зі специфікою кожної окремої дисципліни,

що робить необхідним уточнення змісту даних понять і визначення особливостей їх використання у сфері теорії й практики державного управління.

Історичний процес розвитку міст і розширене відтворення міського способу життя впродовж тисячоліть виступає універсальним принципом цивілізаційного розвитку людства, яке еволюціонує під впливом соціально-економічних, політичних, культурних, етнічних, релігійних та інших чинників. Виникнення нових матеріальних об'єктів або соціальних явищ у процесі розвитку суспільства зазвичай супроводжуються появою нових лексичних одиниць для їх позначення. Однак у випадках, коли йдеться про процеси тривалого характеру, ситуація може виглядати дещо інакше. На різних етапах свого існування тривале суспільне явище має різні прояви, характеризується іншим перебігом та причинно-наслідковими зв'язками. Тому для його опису часто вживають традиційну, історично усталену лексику, під якою розуміють новий соціально змінений контекст. Саме так відбувалося з терміном “метрополія”, зміст якого активно змінювався під впливом загальних тенденцій суспільного розвитку.

Джерельною базою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені аналізу феномену сучасної метрополії, О. Бойко-Бойчука, Т. Мазур, Є. Король, А. Дружиніна, С. Жаворонкова, З. Сіройча, М. Славгородської, І. Стародубровської, А. Бурдена, Н. Бю, Ф. Десажа, А. Джонаса, К. Лакура, В. Магнусона, Х. Нагеля та ін.

На думку європейських науковців, на сьогодні поняття “метрополія” далеке від того, щоб бути чітко визначеним. Воно мобілізується “то в якості концепції з метою характеристики певного централізованого міського утворення, то в як риторична фігура, що ілюструє процес інтернаціоналізації економіки, то як простий синонім терміна агломерація” (*пер. наші. – Л. Х.*) [6, с. 72].

Досліджуючи феномен сучасної метрополії, науковці з пострадянського простору також найчастіше проводять паралелі між поняттям метрополії та великої міської агломерації. Така позиція є небезпідставною, оскільки відповідні поняття мають достатньо спільних рис. Зокрема, можна стверджувати, що будь-яка метрополія є міською агломерацією за формою розселення та способом просторової організації економічної діяльності. Тим не менш, сучасне поняття “метрополія” несе значно більше смислове навантаження й не може бути зведене до термінів “агломерація”, “велике місто”, “мегаполіс” та ін., що зумовлює необхідність подальших дослідницьких зусиль у цьому напрямі.

Внесок даного дослідження в розвиток науки державного управління вбачається в адаптації до українських реалій низки понять, які широко застосовуються на теренах сучасного європейського політико-адміністративного простору, що є однією з передумов подальшого становлення вітчизняної управлінської термінології.

Термін “метрополія” має давню історію. Тому для розуміння сутності та особливостей використання цього поняття на різних етапах суспільного розвитку доцільно звернутись до його етимології. Слово “метрополія” походить від грецького “*mētropolis*”, утвореного в результаті поєднання коренів двох

іменників: *mētēr* – мати і *polis* – місто, і в буквальному сенсі означає “материнське місто”. У Стародавній Греції метрополіями називали міста, які мали колонії та експортували свою урбаністичну культуру (міську структуру, спосіб життя і правління тощо) до інших регіонів Середземномор’я, підтримуючи з ними тісні соціально-економічні й культурні зв’язки. Метрополія не мала влади над колоніями, однак опікувалась ними й відігравала роль третейського судді в їхніх суперечках [1].

Таким чином, на початковому етапі свого існування поняття “метрополія” позначало статус давньогрецького міста, в основі якого лежали певні якісні ознаки, а саме:

- створення в межах метрополії зразків урбаністичної культури, що наслідувались і копіювались іншими поселеннями (цивілізаційний аспект);
- вплив метрополій на інші території через здійснення певних функцій (функціональний аспект).

Оскільки соціально-економічні процеси мають безпосередній просторовий вияв, метрополізація як історичне явище тісно пов’язана з розвитком суспільного виробництва. Тому дослідження еволюції змісту понять “метрополія” й “метрополізація” доцільно здійснювати на фоні зміни основних етапів розвитку цивілізації.

Аналіз теоретичних джерел, реалізований у межах цього дослідження, продемонстрував, що в доіндустріальний період під “метрополією” традиційно розуміли певний географічний центр, ареал (головним чином місто, іноді державу або її частину), який володів залежною в економічному, політичному, культурному відношенні територією (периферією, колоніями тощо).

Однак уже з XIX ст. метрополізацію починають ототожнювати з урбанізацією (метрополізація як морфологічний різновид урбанізації) [5, с. 140] та найсуттєвішими ознаками останньої – територіальною соціально-економічною поляризацією й агломерацією, включаючи концентрацію різних видів діяльності та населення в центральних містах країни або в столиці (метрополізація як процес найвищої концентрації різних видів діяльності й населення в окремих центрах – метрополіях) [Там же, с. 142].

Індустріальна революція й науково-технічний прогрес на зламі XIX-XX ст. стали тим поштовхом, що спричинив справжній містобудівельний бум і значно прискорив темпи урбанізації. Виділяють декілька основних фаз урбанізації, що пройшли в своєму розвитку економічно розвинуті держави світу протягом XX ст.

Перша фаза, що охоплює довоєнний 1920 – 1930 рр., а деяких країнах і післявоєнний період 1950 – 1960 рр., характеризується процесами концентрації: зосередженням у містах значної кількості населення, засобів виробництва тощо. Особливостями цього етапу є, з одного боку, збільшення кількості населених пунктів міського типу, а з іншого – значне розростання більшості існуючих міст. Якщо в 1900 р. частка міського населення складала близько 13,3 % від загальної кількості, то в 1950 р. вона сягнула – 28,9 %. Станом на 1800 р. у світі орієнтовно

налічувалося 750 міст з населенням понад 5 тис., 200 міст з населенням понад 20 тис. осіб і 45 міст, населення яких перевищувало 100 тис. У 1950 р. кількість таких міст становила відповідно 27600, 5500 і 875 [4, с. 1].

У цей час акумуляція промислового, економічного й культурного потенціалу відбувається, головним чином, у великих містах, що сприяє підвищенню інтенсивності й ефективності соціальних процесів, формує передумови для перетворення останніх на осередки науково-технічного прогресу й центри впливу (зокрема з точки зору працевлаштування), які визначають загальні тенденції і напрями розвитку суміжної території. Такі міста починають називати “метрополіями”, а процес утворення навколо них урбанізованих осередків як вузлів економічного розвитку позначають терміном “метрополізація”.

Важливим і найбільш очевидним проявом метрополізації в цей період вважається “полюсність” великих міст і їх “контрастність” на фоні решти території. Іншим суттєвим її моментом є встановлення достатньо “жорсткої залежності” між містом і його периферією. Таким чином, статус міста-метрополії визначається на основі комплексу взаємопов’язаних факторів, таких як: розмір і потенціал території, демографічно-економічний масштаб самої метрополії, її структурні особливості тощо. Традиційне значення метрополії як центру впливу також зберігається, хоча й у дещо зміненому соціальному контексті.

Пік другого етапу урбанізації, так звана субурбанізація, за оцінками спеціалістів, припадає на 1950 – 1960 рр. та характеризується процесами децентралізації і деконцентрації. В основі цього явища лежить, з одного боку, прояв у великих містах численних негативних ефектів урбанізації (забруднення довкілля, просторова сегрегація, високий рівень злочинності тощо), а з іншого – розвиток транспортної та інженерної інфраструктури й системи телекомунікацій, що поступово призводить до втрати метрополіями частини своїх переваг і слугує імпульсом для початку промислової децентралізації й масового відтоку населення у приміську зону. В економічно активного населення, особливо висококваліфікованих фахівців і управлінців, з’являється можливість суміщати проживання на лоні природи, у невеликих містечках, з роботою в центральному місті.

Близьким до субурбанізації є поняття “рурурбанізація”. Цей феномен набув особливого розповсюдження у Франції та деяких інших країнах Західної Європи. Рурурбанізація супроводжується міграцією міських жителів у сільські поселення, перенесенням у сільську місцевість форм господарчої діяльності, притаманних містам. Одним з головних результатів субурбанізації і рурурбанізації стає поступова заміна міста як одиничного пункту концентрації виробництва й населення урбанізованим районом – значною за площею інтенсивно освоєною територією, що поєднувала міські функції з сільським господарством і організацією відпочинку. Тобто йдеться про процес трансформації автономної системи розселення в групову й утворення на цій основі міських агломерацій і конурбацій. Як цілісне територіальне соціально-

економічне утворення агломерація виникає на базі функціонального й просторового розвитку міста-ядра й створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти. У країнах Західної Європи й США ядрами найзначніших міських агломерацій у цей період стають саме метрополії.

У поєднанні з промисловою децентралізацією зазначені процеси призводять до виникнення системи так званих “регіональних метрополій”. У Франції такі міста отримують назву “метрополії рівноваги”. Слід наголосити, що цього разу статусу метрополії вперше набувають не лише окремі міста (Страсбург, Марсель, Тулуза, Бордо), а й об’єднання міст (Лілль-Рубе-Туркуен, Нансі-Метц, Леон-Гренобль-Сант-Етьєн, Нант-Сант-Назар). Таким чином, на цьому етапі урбанізації місто фактично перестає бути найвищою й найскладнішою формою організації спільного проживання людей і перетворюється на складову більш комплексних соціально-економічних територіальних утворень [8].

На початку 90-х рр. XX ст. в європейській науці та управлінській практиці з метою позначення зони впливу метрополії починають використовувати термін – “ареал метрополії” – по аналогії з американською і канадською традицією. У США для наближеного виділення й кількісної характеристики міських поселень традиційно використовують територіально-статистичні одиниці – “Статистичний ареал метрополії” (англ. Metropolitan Statistical Area) – місто або урбанізований ареал з населенням від 50 тис. осіб. Прилеглі території можуть розглядатися як складова ареалу залежно від щільності населення та кількості робітників, що працюють у центральному місті. Станом на 1994 р. у 268 ареалах метрополій США було зосереджено 80 % населення країни. Тоді як у Канаді близько 60 % населення проживало в межах 25 ареалів [7].

У цей час на тлі процесів євроінтеграції, глобалізації та регіоналізації серед європейських науковців розгортаються дискусії щодо методів інтерпретації міського простору та концепції сучасного європейського міста як об’єкта наукового аналізу. Результати дослідження довели, що на сьогодні в європейській науці існує три основних концепції міста як соціально-економічного територіального утворення:

- міська громада – місто в межах адміністративних кордонів, зона юрисдикції відповідного органу місцевого самоврядування;
- міська агломерація – визначається на основі показника безперервно забудованої площі. За міжнародними нормами, відстань між сусідніми будівлями в межах агломерації становить у середньому 200 – 400 м;
- міський ареал або міський регіон – зона прямого (економічного, соціального, культурного) впливу міста, що характеризується існуванням стійких інтенсивних зв’язків соціально-економічного й культурно-рекреаційного характеру. Включає в себе як урбанізовані так і сільські території навколо центрального міста. Визначається на основі певного відсотку (у середньому 40 %) активного населення, що працює на території центрального міста та/або агломерації. Кордони міського ареалу (регіону) визначаються відповідно до кінцевих пунктів маятникових міграцій – щоденних переміщень населення з метою роботи або навчання.

Поняття “міський ареал” застосовується в якості територіально-статистичної одиниці Національними інститутами статистики Франції, Італії, Швейцарії, Бельгії, Люксембургу і Нідерландів. Так, у 1997 р. Національний інститут статистики Франції (INSEE) запропонував нову систему зонування, що базувалась саме на концепції міського ареалу. Національну територію Франції було розподілено на 361 міські ареали відповідно до маршрутів щоденних переміщень населення між роботою та домом. За результатами перепису населення Франції 1999 р. більш ніж 60 % французів постійно проживають у міських ареалах з населенням понад 100 тис. осіб [3]. Відповідно під поняттям “ареал метрополії” розуміють міський ареал (або систему територіально наближених міських ареалів), ядром якого є метрополія.

Метрополізацію трактують як процес утворення метрополійних ареалів або регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функціональні соціально-економічні ареали: граничні урбанізовані простори, у середині яких існують стійкі економічні та соціальні зв'язки – ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами тощо.

Наприкінці ХХ ст. швидкі зміни в технологіях виробництва, розвиток транспорту, телекомунікаційних та інформаційних систем на тлі глобалізації і регіоналізації світової економіки стають ознаками формування постіндустріального суспільства. Сучасні великі міста поступово перетворюються на потужні полюси диверсифікованої господарчої активності, що притягують та організують численні потоки (матеріально-речові, людські, фінансові, інформаційні тощо). У цей період метрополізацію починають розглядати як складову глобалізації (“метрополізація – міський прояв глобалізації”) (*пер. наші. – Л.Х.*) [8, с. 74]. Під впливом зазначених чинників відбувається функціональна перебудова колишніх промислово-розподільчих центрів у центри управління, інформації й обслуговування, що зумовлює зміни в соціально-економічній та урбаністичній структурі міст. Великі міста, міські агломерації, урбанізовані райони стають місцем зосередження невиробничих підрозділів компаній, фінансових груп, науково-дослідних центрів і управлінських установ, спеціалізуючись на виконанні контрольно-управлінських функцій і забезпеченні ділових послуг. “Метрополія” у цей період означає передусім “стан просторової концентрації багатств, влади та інформації в межах міста”, а “метрополізація” – відображає процес концентрації тих самих ресурсів” (*пер. наші. – Л.Х.*) [6, с. 75].

За даними Організації Економічного співробітництва та розвитку, станом на 2006 р. більше половини (53 %) населення країн, що входять до її складу, проживає на території ареалів метрополій. На цей час нараховується 78 відповідних ареалів з населенням понад 1,5 млн. осіб, на долю яких припадає значна частка виробництва національного ВВП. Так, доля Брюсселя, Будапешта, Гельсінкі, Дубліна, Копенгагена й Сеула у ВВП країни складає 50 %, а відповідна

частка Лондона, Окленда, Осло, Парижа, Праги, Стокгольма і Токіо – приблизно третину національного ВВП [7].

Враховуючи постійно зростаючий соціально-економічний потенціал метрополій, їх вплив на розвиток національної та світової економіки в державних стратегіях країн Західної Європи та США метрополію починають розглядати як головну рушійну силу економічного розвитку та конкурентоспроможності на глобальному ринку.

Таким чином, можна стверджувати, що в умовах глобалізації саме урбаністичні центри виступають каркасними елементами територіальної організації суспільства. При цьому, місто, що претендує на статус метрополії, повинно не лише організувати та контролювати свою територію, але й брати активну участь у функціонуванні всієї відповідної урбаністичної системи, бути представленим (інформаційно, фінансово, через певні культурні заходи тощо) у рівних йому за статусом і параметрами містах, тобто характеризуватися високим ступенем залучення в сучасну сітьову (мережеву) взаємодію. Як цілісне соціально-економічне утворення метрополія функціонує у мережі з:

- малими та середніми містами, що знаходяться в межах її ареалу або регіону (місцева мережа);
- іншими метрополіями в межах країни, разом з якими вона формує “міський каркас” національної території – національну урбаністичну систему (національна мережа);
- світовими метрополіями відповідного рівня, з якими вона одночасно знаходиться у відносинах співпраці й конкуренції (глобальна мережа).

З цієї точки зору, метрополізація – це досягнення містом (а разом з ним агломерацією, регіоном, країною у цілому) системно значущих місії, функцій, структури, статусу на фоні одночасної конкуренції і взаємодії з іншими елементами світової урбаністичної мережі, що дозволяє розглядати її як процес геопросторового позиціонування (самопозиціонування) метрополій.

Отже, на сьогодні метрополія є комплексним і багатоаспектним поняттям, що активно еволюціонує під впливом глобальних політичних і соціально-економічних трансформацій (процеси глобалізації і регіоналізації, децентралізації, міжкомунального співробітництва, загострення міжтериторіальної конкуренції, модернізація системи державного управління тощо). Для нинішнього його трактування характерне поєднання численних аспектів як кількісного, так і якісного характеру: просторового, демографічного, економічного, соціального, функціонального, організаційного, політичного тощо. Сучасна метрополія – це синтез кількості та якості, продуцент глобалізації і регіоналізації, сплав адаптивності до інновацій та сталості територіальних і соціально-економічних інститутів [2].

Враховуючи викладене вище, метрополію можна визначити як складний суспільно-економічний феномен, стрижньовий елемент світової урбаністичної системи, велике місто (або об'єднання міст), що формує навколо себе зону стійкого економічного, політичного, соціального та культурного впливу (ареал

метрополії), характеризується значною концентрацією населення й основних видів ресурсів (виробничих, інформаційних, фінансових, інтелектуальних тощо), високими показниками ділової активності, конкурентоспроможності й інвестиційної привабливості та виконує низку важливих соціально-економічних функцій, що мають ключове значення з точки зору розвитку міжнародної, національної або регіональної економіки.

Перспективи подальших досліджень обумовлені, у першу чергу, тим, що існування в Україні міст і утворених ними агломерацій, що за кількісними показниками можуть претендувати на статус європейської метрополії, тобто міста, здатного здійснити реальний вплив на процеси формування загальноєвропейської політики, є незаперечним фактом. Оперування поняттям “метрополія” в сучасній політико-адміністративній практиці України є тим більш важливим і актуальним, оскільки воно дозволить українським містам позначити початок свого позиціонування в якості суб’єктів європейської політики, значення, що не може бути експліковане за рахунок терміну агломерація й одночасно зробить цей процес зрозумілим для більшості європейських акторів.

Література:

1. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3–е изд. – М. : Советская Энциклопедия, 1974. – Т. 16. – 616 с.
2. Дружинин А. Г. Пространственное развитие города-миллионера: тенденции постсоветского периода / А. Г. Дружинин. – Ростов н/Д. : Изд-во Юж. федер. ун-та, 2008. – 192 с.
3. Офіційні результати перепису населення Франції 1999 р. / Національний інститут статистики Франції. – Режим доступу : http://www.recensement-1999.insee.fr/RP99/gr99/page_accueil.paccueil.
4. Посацький Б. С. Основи урбаністики. Урбанізація та територіальне розпланування / Б. С. Посацький. – Львів : Манускрипт, 2002. – Ч. 1. – 120 с.
5. Регіональна економіка : словник-довідник / О. Д. Богорад, О. М. Невелєв, В. М. Падалка [та ін.] ; НДІ соц.-екон. пробл. міста. – К., 2004. – 346 с.
6. Bue N. La ‘metropole’ n’est-elle qu’un mot? Retour critique sur un lieu commun / N. Bue, F. Desage, L. Matejko // Dolez B. Metropoles en construction. Territoires, politiques et processus, L’Harmattan, / B. Dolez, D. Paris. – Paris, 2005. – P. 71–93.
7. Competitive Cities in Global Economy: Territorial Reviews. Summary in English / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris, 2006. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/39/47/37839981.pdf>.
8. Lacour C. La métropolisation. Croissance, diversité, fractures / C. Lacou, S. Puissant. – Paris : Anthropos, 1999. – 430 p.
9. The Word Book Encyclopedia. Vol. 13 : M. / [ed. W. H. Nault [et al.]]. – Chicago : World Book, 1994. – 990 p.

Надійшла до редколегії 07.12.2012 р.